

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р Кирилка Симеонова Тагарева от Пловдивски университет “Паисий Хилендарски”

на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен 'доктор'

в област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки

професионално направление 3.2. Психология

докторска програма *Педагогическа и възрастова психология*

Автор: Лазар Стефанов Ахмаджов

Тема: Рисково поведение в юношеска възраст

Научен ръководител: доц. д-р Ирена Иванова Левкова – Пловдивски университет “Паисий Хилендарски”

1. Общо описание на представените материали

Със заповед № РД-21-569/16.03.2023 г. на Ректора на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ (ПУ) съм определена за член на научното жури за осигуряване на процедура за защита на дисертационен труд на тема *Рисково поведение в юношеска възраст* за придобиване на образователната и научна степен ‘доктор’ в област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.2. Психология, докторска програма *Педагогическа и възрастова психология*.

Автор на дисертационния труд е Лазар Стефанов Ахмаджов – редовен докторант към катедра „Психология” с научен ръководител доц. д-р Ирена Иванова Левкова.

Представеният от Лазар Ахмаджов комплект материали на хартиен носител е в съответствие с Чл.36 (1) от Правилника за развитие на академичния състав на ПУ и включва следните документи:

- молба до Ректора на ПУ за откриване на процедурата;
- автобиография по европейски формат;
- протокол от предварително обсъждане в катедрата;
- автореферат;
- декларация за оригиналност и достоверност на приложените документи;
- справка за спазване на минималните национални изисквания;

- списък на публикациите;
- дисертационен труд;
- копия на публикациите по темата на дисертацията.

Докторантът Л. Ахмаджов е приложил осем публикации.

2. Кратки биографични данни за докторанта

Лазар Стефанов Ахмаджов е роден през 1988 г. През 2011 г. придобива бакалавърска степен по педагогика, а през 2013 год. – магистърска степен по педагогика (превантивна педагогика) в ПУ. През 2022 г. получава учителска правоспособност с квалификация „учител по философия“ във Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“. Обучението му като докторант започва от 1.03.2019 г., когато е зачислен в редовна докторантура по педагогическа и възрастова психология към катедра „Психология“ в Педагогическия факултет на ПУ. По време на обучението си е изпълнявал отговорно всички дейности, заложи в индивидуалния учебен план за образователна и научна степен „доктор“ и е положил успешно всички изпити, определени в плана. През 2022 г. Л. Ахмаджов е отчислен с право на защита. За периода от 2012 г. до 2022 г. има професионален опит като социален работник, като член в комисия за вземане на решения по отношение на възпитателните мерки на малолетни и непълнолетни участници във възпитателни дела. От септември 2022 г. до момента е учител по философия в Професионална гимназия по транспорт и строителни технологии „Гоце Делчев“ в гр. Пловдив. Представената автобиография показва последователен интерес на докторанта към педагогическите, социалните и психологическите теми в детско-юношеска възраст, което е отразено и в подхода му за избор на тема на дисертационното изследване – стремеж към търсене на основните социални фактори за рисковото поведение през юношеството.

3. Актуалност на тематиката и целесъобразност на поставените цели и задачи

Дисертационният труд на Лазар Ахмаджов е посветен на изучаването на взаимоотношенията родител-дете в контекста на отклоняващото се поведение при юношите. Проблемът е актуален в научно и научно-приложно отношение. Актуалността се изразява в опита да се разшири научното познание в областта на взаимоотношенията между подрастващите и родителите и на практика да се предложат пътища за намаляване на риска от отклонения в поведението при децата. Л. Ахмаджов си поставя за цел да изучи рисковото поведение при юношите във връзка със социалния фактор – ролята на семейството, родителите и ролята на парентификацията в семейството. В този аспект е интересно и предизвикателно да се изследва

по емпиричен път основни характеристики на парентификацията в семейството и връзките между ролите на децата в семейството и тенденцията за поемане на риск в юношеска възраст.

3. Познаване на проблема

Лазар Ахмаджов познава състоянието на проблема, в литературния обзор той е включил източници на български, английски и руски езици.

2. Методика на изследването

Методите, които Л. Ахмаджов избира да приложи в своето емпирично изследване, са:

- Въпросник за парентификация PQ (Parentification Questionnaire) на Jurkovic и Thirkield (1998). Инструментът е разработен за клинично измерване на три измерения на парентификация, преживяна в семейството: инструментална, емоционална и получена справедливост. PQ позволява разграничаване между емоционална и инструментална парентификация.
- RCADS (Ревизирана скала за детска тревожност и депресия) с детска версия (Child RCADS) и родителска версия (Parent RCADS). Интернализирани са шест фактора в RCADS за деца: сепарационна тревожност, социална фобия, генерализирано тревожно разстройство, паническо разстройство и обесивно - компулсивно разстройство, голямо депресивно разстройство.
- Въпросник за възприемана полза от парентификацията PI; Hooper 2009, използван с цел да се отговори на два въпроса: до каква степен възприеманите ползи от парентификацията са положително свързани със самочувствието и доколко качеството на връзките между братя и сестри опосредства връзката между възприетите ползи от парентификацията и самочувствието.
- Въпросник за парентификация и училищни постижения PQY - Parentification Questionnaire for Youth с цел търсене на взаимовръзка между обърнатите семейни отношения в диадата родител – дете и мотивацията за учене и постигане на академични резултати.
- Авторски въпросник FRA (Family Relationships Assessment), създаден за целите на изследването на парентификацията. Въпросникът съдържа 62 айтема, с три възможни отговора – „да“, „не мога да определя“, „не“. Скалите са девет: родителско безразличие, заемане на страна, семейна лоялност, неувереност, родителски очаквания, съмнение, отговорност, норми, нехарактерна зрялост.

6. Характеристика и оценка на дисертационния труд

Дисертационният труд на Лазар Ахмаджов е структуриран в няколко части: увод; три глави; обобщение; принос; приложения; литература. Основният текст на дисертацията е 180 стандартни машинописни страници. Дисертацията съдържа 33 броя таблици и 6 фигури. Използваните източници са 343, от които 24 са на български език.

Първа глава е теоретично-аналитична и представя литературен обзор по темата на дисертацията. Осъществен е преглед на изследването на рисковото поведение на подрастващите и парентификацията. В изложението са обособени няколко части: семейството и привързаността в юношеска възраст; рисково поведение; парентификацията. По-подробно са разглеждани: разменените роли в диадата родител-дете; концепциите за парентификация на Минучин (Minuchin), на Boszormenyi-Nagy и др., йерархията на семейните взаимоотношения; „реляционната диалектика“ като източник на парентификацията; влиянието на културни и др. фактори, както и влиянието на развода и разпада на семейните взаимоотношения върху диадата родител-дете. Поставен е акцент върху последиците от парентификацията. Анализирани са изследвания, представящи положителни и отрицателни последици от парентификацията. Изведени са основни видове привързаности в условията на парентификацията: имитираща, адаптираща, опозиционна, амбивалентна, спорадична, инфантилна и латентна..

Във втора глава е представен дизайн на изследването. Очертан е проблемът на изследване, поставени са шест цели, посочен е обектът и предметът на изследване, издигнати са шест хипотези. В тази глава са представени и психометричните свойства на четирите въпросници: въпросник за парентификация PQ; въпросник RCADS; въпросник за парентификация и училищни постижения PQY - Parentification Questionnaire for Youth; въпросник FRA.

Трета глава е посветена на резултати и анализ на резултатите от проведеното изследване с авторския въпросник FRA (Family Relationships Assessment). Направени са изчисления, реализирани със Закона на Бенфорд. Използван е регресионен анализ. Представени изчисления по основните девет скали:

1. Родителско безразличие.
2. Заемане на страна.
3. Семейна лоялност.
4. Неувереност.
5. Родителски очаквания.
6. Съмнение.
7. Отговорност.
8. Норми.
9. Нехарактерна зрялост.

В обобщение относно издигнатите хипотези се оказва, че, противно на предположението, че процесът на парентификация оказва негативно влияние върху юношеското поведение и е причина за асоциално и делинквентно поведение на подрастващите, в проведеното изследване не са намерени значителни статистически корелати между парентификацията в семейството и поемането на риск в юношеска възраст. По отношение на втората хипотеза, предполагаща, че в непълните семейства /семейство, представено от един родител/, детето винаги заема и изпълнява част или всички функции на отсъстващия родител, се открива, че процесът на парентификация е по-често срещан в пълните семейства. Третата хипотеза се отнася до рисковото поведение в юношеството и се предполага, че то е знак за протест срещу изискванията и препоръките на родителите. В проведеното изследване се прави извод, че наказанията и ограниченията са търсен резултат, само за да бъдат нарушени и да се покаже надмощие от страна на юношата към родителския авторитет и да бъде нарушена семейната динамика и йерархия. Четвъртата хипотеза се потвърждава: юношите, които се отглеждат в семейства с двамата си родители, по-рядко биват обект на въвличане в нехарактерни за възрастта си дейности или парентификация. Но тук Л.Атмаджов посочва, че в семействата, в които е налице домашно насилие, в 92% от случаите е налице заемане на страна на детето към единия от двамата си родители. Петата хипотеза, допускаща, че парентификацията и рисковото поведение водят до детска тревожност и депресивни състояния, се оказва частично потвърдена, тъй като няма статистически значими резултати, но част от изследваните юноши изпитват състояние на тревожност и депресивни състояния, апатия, незаинтересованост и отчужденост. Шестата хипотеза допуска, че парентификацията оказва съществено влияние в събитията сближаване, конкурентност, съперничество в семействата с повече от едно дете. Проведеното изследване констатира, че е налице известна конкурентност между децата, с оглед на това, че едното дете е предпочетено пред другото, което създава условия на неудовлетвореност и непредпочетеност от единия или от двамата родители.

7. Приноси и значимост на разработката за науката и практиката

Научно-приложните приноси в дисертационния труд се заключават в прилагане на нов подход към изучаване на връзката между родителите и децата в семейството с оглед на процесите на парентификация и рисковото поведение в периода на юношеството. Приносите са:

1. На базата на осъществен теоретичен анализ са интерпретирани съвременни схващания за детско-родителските отношения, парентификацията, рисковото поведение през юношеството.
2. Създаден е и осъществена апробация на въпросник FRA (Family Relationships Assessment) за изучаване на процесите на парентификация в семейството и допълни-

телно са потвърдени психометрични характеристики на въпросник за парентификация PQ; въпросник RCADS; въпросник за парентификация и училищни постижения PQY-Parentification Questionnaire for Youth; въпросник FRA.

3. Представен е обзор на емпирични проучвания, отнасящи се до рисковото поведение, семейството и парентификацията в семейството.
4. Проведено е оригинално емпирично проучване в научното поле на изследваната проблематика у нас относно процесите на парентификация в семейството и нагласата към рисково поведение. Получените резултати обогатяват съществуващите модели за парентификация, потвърждавайки, че парентификацията не е силно свързана с вероятността за участие в рисково поведение при юношите.
5. Резултатите от изследването могат да станат основа за обособяване на специален учебен курс относно значимостта на добрите детско-родителските отношения за намаляне на рисковото поведение на подрастващите.
6. Емпиричните данни дават основание да се заложи възможност да се изследват и диагностицират семейните отношения. Това ще подпомогне работата на училищни психолози, социални работници, педагози, възпитатели и др. по отношение на интервенция и превенция на рисковото поведение на подрастващите.

8. Преценка на публикациите по дисертационния труд

Публикациите на Л. Атмаджов, които отразяват резултати на дисертацията са общо 8. Всички са самостоятелни статии и са на български език. Четири от тях са публикувани в сп. Балканско научно обозрение; две от публикациите са доклади от участия в Студентски научен форум на Педагогическия факултет на ПУ през 2019 и 2021; една публикация е доклад от международна научна конференция във Велико Търново и една е публикувана в сборник на Великотърновския университет. В съдържателно отношение публикациите разглеждат различни аспекти от темата на дисертационното изследване: развод и раздяла на родителите, рисково поведение, семейството и семейните отношения, половата идентификация и др.

9. Лично участие на докторанта

Дисертационния труд е лично дело на Лазар Атмаджов. В проведеното емпирично изследване той е приложил пет инструмента, единият от тях е авторски.

10. Автореферат

Авторефератът дава представа за дисертационния труд.

11. Критични забележки и препоръки

Нямам критични забележки, които биха могли да окажат съществено влияние върху направената рецензия. Препоръките ми са свързани с това, Л. Атмаджов да продължи да работи все така упорито в областта на педагогическата и детско-юношеската психология.

12. Лични впечатления

Познавам Л. Атмаджов като студент в ПУ. Сега той е ментор на студентите по психология по време на практика в гимназията, която преподава. Впечатленията ми от него са положителни: той е отговорен, организиран и лоялен.

13. Препоръки за бъдещо използване на дисертационните приноси и резултати

Препоръчвам публикуване на научни студии и на монография по темата. Еwentуално бъдещо изследване би могло да изучава положителните последствия от парентификацията в семейната система.

В рамките на моята компетентност не открих текстове, които могат да бъдат определени като плагиатство, а и в периода на работата ми върху рецензията не съм получавала сигнали за такова.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Дисертационният труд показва, че Лазар Стефанов Атмаджов притежава теоретични знания и професионални умения по научна специалност *педагогическа и възрастова психология* като демонстрира качества и умения за самостоятелно провеждане на научно изследване.

Поради гореизложеното, убедено давам своята *положителна оценка* за проведеното изследване, представено от рецензираните по-горе дисертационен труд, автореферат, постигнати резултати и приноси, и *предлагам на почитаемото научно жури да присъди образователната и научна степен ‘доктор’ на Лазар Стефанов Атмаджов* в област на висше образование: Социални, стопански и правни науки, професионално направление Психология, докторска програма Педагогическа и възрастова психология.

19.04.2023 г.

Рецензент:

Доц. д-р Кирилка Тагарева